

Мушка Ростислав Іванович — студент 4-го курсу юридичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Коло наукових інтересів: актуальні проблеми господарського, фінансового, банківського, договірної, комерційного, корпоративного права.

УДК 346

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розкрито проблему визначення співвідношення міжнародних договорів з іншими джерелами українського господарського процесуального права. Проаналізовано основні положення законодавства, які регулюють зазначене питання. Вивчено та висвітлено дослідження науковців щодо місця міжнародних договорів у системі джерел процесуального права.

Ключові слова: міжнародні договори; господарське процесуальне право; джерела права.

Враховуючи неможливість ізоляційного існування країни в сучасних умовах, активність зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності України, міжнародні договори стають дедалі вагомішим джерелом господарського процесу. Актуальним є питання дослідження міжнародних договорів як одного з основних і невід'ємних джерел господарського процесуального права України.

Окремі аспекти зазначеної проблематики у теорії господарського процесуального права були об'єктом досліджень С. Ю. Марочкіна, В. А. Канашевського, В. М. Худоби, С. І. Чернооченка, М. Й. Штефана та інших.

У ст. 9 Конституції України закріплено положення, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [8]. За визначенням поняття таких договорів необхідно звернутися до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України». Відповідно до неї, міжнародним договором є договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол). У ст. 19 зазначеного Закону встановлений порядок дії ратифікованих міжнародних договорів на території України. Відповідно до цієї статті, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Там же закріплено принцип примату норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства [12].

Загалом міжнародний договір визнається одним з основних джерел права в Україні, нарівні з законами. Положення щодо їх застосування у судовому процесі містять Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України,

Кримінальний процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України.

Згідно з положеннями ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України, суди вирішують справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. У разі невідповідності закону України міжнародному договору, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір. Норми права інших держав суд застосовує у разі, коли це встановлено законом України чи міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України [15].

У ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України визначено законодавство, яке використовується при здійсненні адміністративного судочинства. Відповідно до цієї статті, адміністративне судочинство здійснюється згідно з Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [7].

У межах кримінального судочинства варто звернутися до положень ст. 4 Кримінального процесуального кодексу України, якою врегульовано питання дії Кодексу у просторі. У ч. 4 цієї статті визначено, що при виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення цього Кодексу. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій, якщо це передбачено міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що це прохання не суперечить законодавству України. Окрім того, згідно ч. 2 ст. 6 Кримінального процесуального кодексу України, кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами цього Кодексу лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України [9].

У Господарському процесуальному кодексі України питання законодавства, яке застосовується при вирішенні господарських спорів, визначено у ст. 4 Кодексу. Згідно з ч. 1 зазначеної статті, господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, цього Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Далі, у ч. 3 зазначено, що якщо в міжнародних договорах України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Така норма закріплює примат норм міжнародного права над нормами національного законодавства у випадках, коли наявні суперечності. Також, згідно з ч. 4 цієї статті, господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав [4].

Вищенаведені положення Господарського процесуального кодексу України та інших процесуальних законів лише підтверджують позицію, що міжнародні договори є невід'ємним джерелом українського процесуального права. Однак залишається відкритим питання, як співвідносити норми міжнародного права з нормами внутрішньодержавного господарського процесуального права. У доктрині права думки стосовно цього питання розходяться. Деякі науковці, такі як І. П. Блищенко та В. М. Волженкіна, вважають, що джерела норм міжнародного права варто зарахувати до різновидів джерел внутрішньодержавного права [2, с. 134; 3, с. 14].

В українській доктрині процесуального права переважає думка, що норми міжнародних договорів є джерелом внутрішнього національного права. Таку думку висловлюють у своїх працях українські науковці С. І. Черноченко та М. Й. Штефан [16, с. 18; 17, с. 28].

Деякі науковці притримуються протилежних позицій і вважають, що норми міжнародних договорів займають автономне положення у правових системах держав з огляду на джерело їх походження та спосіб утворення. Наприклад, Г. В. Ігнатенко стверджує, що джерело права є елементом певної правової системи. Разом з тим такий елемент різниться у внутрішньодержавному та міжнародному праві [5, с. 17–18].

Наведена точка зору надалі одержала широку підтримку. На основі цієї позиції С. Ю. Марочкін вважає, що «джерела міжнародного права займають відособлене положення в нормативній частині правової системи ..., по сусідству, поруч із джерелами внутрішньодержавного права ..., але вони не стають джерелами права» [10, с. 43].

М. В. Буруменський вказує на те, що в сучасних умовах національне і міжнародне право – це взаємозалежні системи права, серед яких має місце і проникнення, і взаємовплив принципів та норм цих систем одна на одну. Разом з тим дослідник наголошує, що «міжнародне право є окремою правовою системою» [11, с. 9, 11].

Відзначаючи самостійний характер норм міжнародного права, В. А. Канашевський обґрунтовує свою позицію тим, що міжнародний договір є виразом спільної волі декількох держав. Тому він не може розглядатися як джерело внутрішньодержавного права. Джерело права, на думку автора, має тверду прив'язку до власної правової системи, оскільки у ній відображається державна воля, спрямована на визнання за певним правилом поведінки властивості правової норми. Разом з тим, як складова частина правової системи держави, норма міжнародного договору не вилучається з міжнародної правової системи, оскільки в цьому випадку вона позбавиться якості міжнародної норми і, відповідно, своїх регулятивних властивостей. Таким чином, автор вважає, що у правовій системі держави укладені нею міжнародні договори повинні розглядатися не як джерела внутрішньодержавного права, а тільки лише як регулятори внутрішньодержавних відносин [6, с. 14].

Співзвучну з вищезазначеною думку висловив П. Н. Бірюков, який вважає, що міжнародне право і право внутрішньо держав не являють собою різні системи права. Міжнародне і національне право відрізняються одне від одного за колом суб'єктів, джерелами, способами утворення правових норм, способами забезпечення їхнього виконання й іншими характеристиками. Згідно з його позицією, міжнародні договори самі по собі не є джерелами процесуального права, оскільки форми права однієї правової системи не можуть виступати одночасно формами права іншої правової системи [1, с. 7, 17].

Як зазначає В. М. Худоба у своїй статті, норми цивільного процесуального права встановлюються державою і є частиною внутрішньодержавної системи права. А норми міжнародних договорів мають специфічне джерело, є елементом системи міжнародного права і встановлюються спільною волею декількох держав. Ця обставина не дає змоги визнати міжнародний договір джерелом внутрішньодержавного права [14, с. 327]. Цей підхід у цілому справедливий і для господарського процесуального права.

Однозначну відповідь на питання співвідношення норм міжнародних договорів з нормами національного законодавства надати складно. Положення ст. 9 Конституції України, яким закріплено, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, не є свідченням втрати нормою міжнародного права своєї самостійності та відособленості. Відповідно до п. 4 Постанови Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України [13]. Це скоріше свідчить про перевагу, пріоритет норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства, ніж про те, що вони є таким же джерелом права, як і закони.

Ратифікований міжнародний договір, який тією чи іншою мірою регулює господарські процесуальні відносини, набуває обов'язкової юридичної сили для суду лише у випадку, якщо в ньому передбачені інші правила, ніж ті, що містяться у господарському процесуальному законі. Проте як таким джерелом внутрішньодержавного господарського процесуального права він не стає. Міжнародні договори є результатом домовленості, вираження та узгодження волі держав з певних питань у певних сферах і є основним джерелом для галузі міжнародного права. Вони діють у внутрішньонаціональних правовідносинах лише у випадках, передбачених законом, або ж коли норми національного законодавства суперечать положенням ратифікованого міжнародного договору. Відповідно, маючи пріоритет у визначених випадках над нормами національного законодавства, норми міжнародних договорів підлягають застосуванню у господарському процесі та виступатимуть його джерелом. Їх статус є особливим, порівняно з іншими джерелами господарського процесуального права. Він, як зазначалося, зумовлений особливістю походження таких норм та порядком їх застосування.

Результатом сучасних інтеграційних процесів стало те, що міжнародні договори стали невід'ємним регулятором сучасних міжнародних комерційних відносин. Україна ратифікувала

велику кількість міжнародних угод та конвенцій, що регулюють зовнішньоекономічні відносини. Інтеграційні процеси є одним з найважливіших напрямків руху у розвитку України як європейської держави. Активна зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання детально регулюється як на рівні міжнародних договорів, так і національним законодавством.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження, нами встановлено, що міжнародні договори як джерело господарського процесуального права неможливо ставити в один ряд з законами. Вони значно відрізняються як за своїм походженням, так і за порядком застосування у процесі. Міжнародні договори підлягають застосуванню у господарському судочинстві лише у конкретних випадках, коли вони напряму регулюють певне питання. Враховуючи закріплені примат норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства, важливість норм таких договорів важко переоцінити. У той же час, норми міжнародних договорів стають джерелом господарського процесуального права лише відносно питань, за якими міжнародний договір встановлює інші правила, ніж українське процесуальне законодавство.

Використані джерела

1. Бірюков П. Н. Нормы международного уголовного-процессуального права в правовой системе Российской Федерации / П. Н. Бірюков. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 2000. – 228 с.
2. Блищенко І. П. Некоторые проблемы Советской науки международного права / І. П. Блищенко // Советское государство и право. – 1991. – № 3. – С.134–135.
3. Волженкина В. М. Оказание правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества : учеб. пособ. / В. М. Волженкина. – СПб., 1999. – 112 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс від 06.11.1991 № 1798-ХІІ, редакція від 05.10.2016 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 6. – С. 56.
5. Ігнатенко Г. В. Взаимодействие внутрисударственного и международного права : учеб. пособ. / Г. В. Ігнатенко. – Свердловск : Изд-во Урал, 1981. – 59 с.
6. Канашевський В. А. Международные договоры РФ и акты гражданского законодательства: соотношение и взаимодействие разносистемных источников : автореф. дис. канд. юрид. наук. – Казань, 2000. – 24 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс від 06.07.2005 № 2747-ІV, редакція від 05.10.2016 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 35–36. – № 37. – С. 446.
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, редакція від 30.09.2016 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI, редакція від 08.10.2016 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10. – № 11–12. – № 13. – С. 88.
10. Марочкин С. Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень : Изд-во Тюмен. ун-та, 1998. – 199 с.
11. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
12. Про міжнародні договори України: Закон від 29.06.2004 № 1906-ІV, редакція від 20.07.2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – С. 540.
13. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова від 01.11.1996 № 9, редакція від 01.11.1996.
14. Худоба В. М. Міжнародні договори України як джерела цивільного процесуального права / В. М. Худоба. – К., 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 326–331. – (Серія «Юридические науки»).
15. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс від 18.03.2004 № 1618-ІV, редакція від 19.10.2016 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40–41, 42. – С. 492.
16. Чернооченко С. І. Цивільний процес України : навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 308 с.
17. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України / М. Й. Штефан. – К., Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

References

1. Biryukov P. N. Normy mezhdunarodnogo ugovolno-processual'nogo prava v pravovoj sisteme Rossijskoj Federacii. – Voronezh : Voronezh. un-t, 2000. – 228 s.
2. Blishchenko I. P. Nekotorye problemy Sovetskoj nauki mezhdunarodnogo prava / I. P. Blishchenko // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1991. – № 3. – S. 134–135.
3. Volzhenkina V. M. Okazanie pravovoj pomoshchi po ugovolnym delam v sfere mezhdunarodnogo sotrudnichestva : ucheb. posob. – SPb., 1999. – 112 s.

- Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 06.11.1991 N 1798-XII, redaktsiia vid 05.10.2016 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 1992. – N 6. – S. 56.
- Ignatenko G. V. Vzaimodejstvie vnutrigosudarstvennogo i mezhdunarodnogo prava : ucheb. posob. / G. V. Ignatenko. – Sverdlovsk : Izd-vo Ural, 1981. – 59 s.
- Kanashevs'kij V. A. Mezhdunarodnye dogovory RF i akty grazhdanskogo zakonodatel'stva: sootnoshenie i vzaimodejstvie raznosistemnyh istochnikov : avtoref. dis. kand. yurid. nauk. – Kazan', 2000. – 24 s.
- Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Kodeks vid 06.07.2005 N 2747-IV, redaktsiia vid 05.10.2016 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2005. – N 35–37. – S. 446.
- Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 N 254k/96-VR, redaktsiia vid 30.09.2016 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 1996. – N 30. – S. 141.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 13.04.2012 N 4651-VI, redaktsiia vid 08.10.2016 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2013. – N 9–13. – S. 88.
- Mizhnarodne pravo : navch. posib. / za red. M. V. Buromenskoho. – K. : Yurinkom Inter, 2005. – 336 s.
- Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon vid 29.06.2004 N 1906-IV, redaktsiia vid 20.07.2014 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2004. – N 50. – S. 540.
- Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia: Postanova vid 01.11.1996 N 9, redaktsiia vid 01.11.1996.
- Khudoba V. M. Mizhnarodni dohovory Ukrainy yak dzherela tsyvilnoho protsesualnoho prava / V. M. Khudoba. – K., 2008. – T. 21 (60). – N 1. – S. 326–331. – (Seriya «Yurydycheskye nauky»).
- Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 18.03.2004 N 1618-IV, redaktsiia vid 19.10.2016 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2004. – N 40–42. – S. 492.
- Chornoochenko S. I. Tsyvilnyi protses Ukrainy : navch. posib. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2004. – 308 s.
- Shtefan M. Y. Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy / M. Y. Shtefan. – K., Vydavnychiy dim «In Yure», 2005. – 624 s.

Мушка Р. И.

ПРОБЛЕМАТИКА ОПЕРЕДЕЛЕНИЯ МЕСТА МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В СИСТЕМЕ ИСТОЧНИКОВ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОЦЕДУАЛЬНОГО ПРАВА

Статья раскрывает проблему определения соотношения международных договоров с другими источниками украинского хозяйственного процессуального права. Проанализированы основные положения законодательства, регулирующего данный вопрос. Изучены и освещены исследования ученых относительно места международных договоров в системе источников процессуального права.

Ключевые слова: международные договора; хозяйственное процессуальное право; источники права.

Mushka R. I.

THE ISSUES OF DETERMINING THE CORRELATION OF THE INTERNATIONAL TREATIES IN THE SYSTEM OF SOURCES OF ECONOMIC PROCEDURAL LAW

The article deals with the problem of determining the correlation of the international treaties with other sources of Ukrainian economic procedural law. The basic legal provisions governing the matter have been analysed. The scientists' research on the place of the international treaties in the system of sources of procedural law have been studied and highlighted.

Due to the impossibility of insulating existence of the country in the present conditions, the activity of foreign economic businesses activity of Ukraine, the international treaties are the most important sources of the economic process. The vital is the question of the international treaties researching as one of the main and inalienable sources of economic procedural law of Ukraine.

The result of today's integration process was that the international treaties were an essential regulator of modern international commercial relations. Ukraine has ratified a large number of international agreements and conventions that regulate foreign economic relations. The integration processes are one of the most important directions in the development of Ukraine as a European state. An active foreign economic activity is regulated in detail at both international agreements and national legislation.

Considering the primacy of the international treaties fixed norms over the domestic law norms, it is hard to overestimate the importance of rules of such contracts. At the same time, the rules of the international treaties are a source of economic procedural law only in relation to the issues on which the international treaty establishes other rules than the Ukrainian procedural legislation.

Keywords: international treaties; economic procedural law; sources of law.